

Shoyfet, M. S. 2008. Sklifosovskiy (1836–1904) [Sklifosovsky (1836–1904)]. *100 velikikh vrachev*. Moskva: Veche. S. 250–256. [in Russian].

Yudin, S. S. 1944. *Obrazy proshlogo i siluety nekotorykh voenno-polevykh khirurgov* [Images of the Past and Silhouettes of Some Military Field Surgeons]. Moskva: Medgiz. [in Russian].

Nirca, E. 2006. Nicolae Sclifos: (chirurg rus, ulterior Sclifosofschii, originar din Basarabia (1836–1904) [Nicolae Sclifos: (Russian Surgeon, Later Sclifosofschii, Originally from Bessarabia (1836–1904)]. *Moldova*. № 12. P. 20–22 [in Romanian].

УДК 94(477.44–25)«1918.11.19»
DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248471

О. М. Кравчук

ORCID: 0000-0003-3504-5041

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Н. П. Кузьмінець

ORCID: 0000-0001-9939-2451

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

О.Кравчук

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University

N. Kuzminets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У ВІННИЦІ 19 ЛИСТОПАДА 1918 Р.

*Establishment of the Authorities of the Directory of the Ukrainian
People's Republic in Vinnitsia, November 19, 1918*

У статті проаналізовано обставини встановлення влади Директорії Української Народної Республіки у Вінниці в контексті розгортання протигетьманського повстання 1918 р. Показано передумови, перебіг і наслідки повстання у Вінниці, що стала першим містом Поділля, де було встановлено владу Директорії УНР. Завдяки своєму значенню Вінниця перетворилася на важливий центр боротьби з гетьманатом, до міста прибула Директорія УНР і звідти керувала повстанням до успішного завершення.

Ключові слова: протигетьманське повстання, Поділля, Вінниця, Директорія УНР, Вінницька філія Українського національного союзу.

An important area of historical science is the study of regional features of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. An integral part of this process is the events in Podillya, and, in particular, in Vinnytsia during the crisis of Hetman P. Skoropadsky and the establishment of power of the Directory of the Ukrainian People's Republic.

The relevance of this issue is determined by the importance of this page of the history of the Ukrainian Revolution in the deployment of anti-hetman uprising throughout Ukraine. The regional character of this process is understudied and underrepresented in the modern Ukrainian historiography.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of establishing the power of the UPR Directory in Vinnytsia in the context of the anti-Hetman uprising of 1918.

The methodology of the research is based on the use of the research principles of historicism, objectivity and general scientific approaches.

The authors conclude that the Directory in Vinnytsia on November 19, 1918 was established due to a combination of factors. The important prerequisite of this process in Podillya, particularly in Vinnytsia, was the conflict between the top leaders of the province and the hetman authorities with the public at large, the support of nationally conscious intellectuals and the military. The crisis of the administrative system of the hetmanate, together with the beginning of the uprising of the The Ukrainian People's Republic Directory became fatal for the authorities of Hetman P. Skoropadsky. Vinnytsia became the first city in Podillya, where the authority of the The Ukrainian People's Republic Directory was established. Later, it became an important center for the fight against the hetmanate. Due to the overthrow of the hetmanate in Vinnytsia, the UPR Directory arrived in the city and hence led the anti-hetman uprising until its successful completion.

Keywords: anti-hetman uprising, Podillya, Vinnytsia, The Ukrainian People's Republic Directory, Vinnytsia Branch of the Ukrainian National Union.

Державотворення доби Української революції стало важливою частиною досліджень вітчизняних науковців у 1990-х рр. Втім, залишаються недостатньо висвітленими чимало регіональних аспектів Української революції, що багато значили для її розвитку. Це стосується подій кінця 1918–1920 рр. у Подільській губ., які часто мали загальноукраїнське значення, бо тут найдовше працювали владні інституції тогочасних українських державних утворень. Недостатньо досліджено зміни влади в регіоні, зокрема встановлення влади Директорії УНР у Вінниці в листопаді 1918 р. Незважаючи на згадування окремих аспектів теми в загальних працях (Гунчак, Т. 1993; Литвин, С. 2018; Панасюк, Р. 2015; Пиріг, Р. 2011; Тинченко, Я. 2009), а також публікаціях з історії Поділля й Вінниці (Григорчук, П. і Яременко, О. 1994; Завальнюк, К. 2007; Калитко, С. і Кравчук, О. 2013; Лисий, А.

1993; Малигін, А. 2001; Рекрут, В. 2013), про розгортання протигетьманського повстання (Антонишин, А. 2012; Бойко, О. 2009; Лекар, А. 2012; Рагушняк, І. 2014, 2018), про діяльність тогочасних громадсько-політичних діячів (Давидюк, Р. 2017; Завальнюк, К. 2005; Мальята, О. 2008, 2007; Подолян, В. 2005; Рекрут, В. 2006), зазначена тема не стала предметом окремого наукового дослідження. Його актуальність посилюється введенням до наукового обігу нових важливих джерел і недостатнім використанням інформаційного потенціалу опублікованих спогадів учасників тогочасних подій.

Мета статті — виявити особливості встановлення влади Директорії УНР у Вінниці в контексті протигетьманського повстання 1918 р.

Джерела дослідження — спогади й архівні матеріали, зокрема документи місцевих органів влади і самоврядування, збірники документів, регіональна преса. З мемуарів варто відзначити праці політиків: П. Скоропадського¹, В. Винниченка², О. Назарука³, військових: П. Єрошевича⁴, В. Кедровського⁵, К. Бекесевича⁶.

Методологічна основа дослідження побудована на використанні науково-дослідницьких принципів історизму, науковості (системності), об'єктивності та загальних наукових методів: історичного і логічного. Їх застосування дало змогу виявити існування у Вінниці об'єктивних передумов повалення гетьманату та реконструювати перебіг цього процесу в місті. Також на основі зазначених принципів і методів розкрито значення перемоги повстання у Вінниці для його успішного розгортання в Україні.

1918 р. Вінниця була повітовим містом Подільської губ., яке за кількістю населення — 60 тис. осіб⁷, переважало губернський центр Кам'янець-Подільський. Фактично, головним містом губернії назвали Вінницю О. Назарук⁸ та громадсько-політичний діяч В. Приходько (Завальнюк, О. & Стецюк, В. 2009, с. 126). У Вінниці працювало 5 банків, 10 готелів, 13 навчальних закладів (Григорчук, П. & Яременко, О. 1994, с. 30). Найбільш значущими підприємствами були фабрика «Ястреб» і завод «Молот» з декількома сотнями робітників⁹.

¹ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ — Філадельфія, 1995.

² Винниченко В. Відродження нації. Ч. III. Репринтне відтворення видання 1920 р. Київ, 1990.

³ Назарук О. Рік на великій Україні: Спомини. Відень, 1920.

⁴ Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність. 1938. Ч. I. Збірник 8. С. 9–65.

⁵ Кедровський В. 1919 рік // Свобода. 10 липня 1929. № 159. С. 2.

⁶ Бекесевич П. Мої спомини з останніх днів окупації України австро-німецькими військами // Літопис Червоної калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. III Річник. Ч. 3. Березень 1931. С. 4–6.

⁷ Слово Подолии. № 57. 24 июля 1918. С. 1.

⁸ Назарук О. Рік на великій Україні: Спомини. Відень, 1920. С. 65.

⁹ Снегов О. Наше бойове минуле. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1957. С. 471.

Значення Вінниці посилювало перенесення туди з Кам'янця-Подільського під час Першої Світової війни низки керівних установ губернського рівня (земство, інституція губернського коменданта, продовольчий комітет, продовольча управа, військово-продовольчий комітет та ін.) (Григорчук, П. & Яременко, О. 1994, с. с. 30).

Вже за Центральної Ради у Вінниці розмістили штаб 2-го Подільського корпусу. 9 листопада 1918 р., після запровадження у регіоні військового стану, командувачу корпусу П. Єрошевичу було передано всю повноту влади в краї (Лекар, А. 2012. с. 175). Через конфлікт з губернським старостою С. Кисельовим, який перебував у Кам'янці-Подільському, це дезорганізувало діяльність адміністрації в губернії. Ще один конфлікт в управлінській і політичній сфері стосувався діяльності Вінницького повітового старости П. Гусакова, котру негативно оцінювали як С. Кисельов, так і П. Єрошевич. Великий поміщик П. Гусаков часто діяв як царський чиновник. Спроба П. Єрошевича відсторонити 12 листопада П. Гусакова від виконання обов'язків виявилася невдалою через підтримку останнього з боку міністра юстиції В. Рейнбота (Калитко, С. & Кравчук, О. 2013, с. 132). Громадсько-політичні діячі у Вінниці поділяли критичне ставлення П. Єрошевича до діяльності П. Гусакова й окупаційних австро-угорських і німецьких військ, які, за переконанням командира корпусу, гальмували формування української армії. Власне конфлікт між старостами, котрі репрезентували авторитарний режим, і місцевими громадсько-політичними діячами, налаштованими демократично, певною мірою був невідворотним. Спричиняли це не тільки просоціалістичні симпатії громадсько-політичних діячів¹, але й значною мірою діяльність влади. Так, губернський староста С. Кисельов вважав, що «...Гусаков своєю нетактовною службовою поведінкою озброїв проти себе всю громадськість і військову владу...»². Одним із прикладів конфлікту між владою й українською громадськістю було те, що Державна варта в червні — серпні 1918 р. заарештувала низку відомих місцевих діячів, зокрема голову повітового земства Й. Лозинського, кооператора П. Видибіду, освітянина Ю. Щирицю (Калитко, С. & Кравчук, О. 2013, с. 129).

Антиукраїнською і реакційною вважали діяльність повітового старости П. Гусакова представники місцевої української громадськості, які об'єдналися у серпні 1918 р. в опозиційну організацію — Вінницьку філію Українського національного союзу (далі — УНС). До її складу, створеного за зразком київського осередку УНС, увійшли представники Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів, Селянської спілки, пові-

¹ Лазовський Я. Фрагменти спогадів про Вінницю // Вінницький край. 2006. № 2. С. 102.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 69.

тового земства, «Просвіти», спілки вчителів, «центральної управління кредитової та споживчої кооперації»¹. Керівники філії представляли Українську партію соціалістів-революціонерів. Це були голова філії Олександр Васильович Базілевич — громадсько-політичний діяч, лікар; Юхим Онуфрійович Щириця — губернський комісар з питань народної освіти, викладач Вінницького учительського інституту (Малюта, О. 2008, с. 166); Петро Порфирович Відибіда — голова правління Подільського Союз-банку (Рекрут, В. 2006, с. 367); Володимир Сидорович Мачушенко — член правління Подільського Союз-банку, один з керівників Подільської селянської спілки (Яценко, О. 2010, с. 80; Рекрут, В. 2006, с. 384); Петро Васильович Журавель, який очолював Вінницький союз споживчих товариств². Двоє з них — П. Відибіда і В. Мачушенко — колись входили до Центральної Ради. Досить значним у складі УНС було представництво діячів кооперації (П. Відибіда, В. Мачушенко, П. Журавель). Зауважимо, що, за відомостями Р. Панасюка, П. Відибіда був заступником голови Вінницької філії УНР (Панасюк, Р. 2015, с. 164). На той час споживча та кредитна кооперація в регіоні була економічно потужною, об'єднувала 600 тис. осіб і надала позичок на суму понад 65 млн. крб.³ Унаслідок економічної політики гетьманату кооперація зазнала значних збитків. Наприклад, Подільський кредитний союз втратив майже 1,5 млн. крб. обігу тільки за перше півріччя 1918 р. (Подолян, В. & Рекрут, В. 2005, с. 227). На думку В. Рекрута, економічна політика гетьманської влади спрямовувалася «на знищення потужних конкурентів, якими були провідні фінансові кооперативні установи» (Рекрут, В. 2013, с. 338). У виданні «Бюлетень Подільського Союз-Банку» вінницькі кооператори 17 листопада 1918 р. опублікували повідомлення про УНС, мету його діяльності та закликали українські сили єднатися для захисту своїх прав⁴.

Вінницька філія УНС закликала повітові інституції надсилати своїх представників на Національний конгрес у Києві 17 листопада 1918 р.⁵ Після невдалої спроби його скликати та усунути від влади П. Скоропадського українські політичні сили взяли курс на розгортання повстання проти гетьманського режиму. Для цього в ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. президія УНС утворила в Києві тимчасовий революційний орган — Директорію в складі В. Винниченка, голова, С. Петлюри, О. Андрієвського, Ф. Швеця, А. Макаренка (Щусь, О. 2004, с. 393; Пиріг, Р. 2011, с. 254). Проголошення гетьманської грамоти про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією дало Директорії УНР змогу знайти ідейне підґрунтя антигетьманського повстан-

¹ Нова рада. № 162. 11 вересня 1918. С. 1; Нова рада. № 192. 20 жовтня 1918. С. 3.

² Державний архів Вінницької області (Держархів Вінницької обл.). Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 248.

³ Життя Поділля. № 35. 30 січня 1919. С. 2.

⁴ Бюлетень Подільського Союз-Банку. № 20–21. 17 листопада 1918. С. 1.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. Д-187. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 368.

ня. 15 листопада 1918 р. у відозві до українського народу Директорія УНР оголосила гетьмана узурпатором і зрадником української держави (Гунчак, Т. 1993, с. 152).

Першими значними успіхами Директорії УНР стало повалення гетьманської влади в Білій Церкві та Фастові. У ніч з 16 на 17 листопада 1918 р. члени Директорії УНР виїхали до Білої Церкви — до Окремого загону Січових Стрільців, який одразу підтримав їх (Тинченко, Я. 2009, с. 211). 17 листопада 1918 р. з Білої Церкви Українська партія соціалістів-революціонерів телеграфною мережею відомства розіслала по залізничних станціях наказ «всім партійним робітникам взятися за зброю, боротьбу народної Директорії з реакцією і узурпатором народним Скоропадським»¹. Того самого дня повстанці зайняли Фастів, де утворили ставку Головного Отamana українських республіканських військ С. Петлюри.

Повстання поширилося на Поділля. Службовець Державної варти з Вінниці Теленіков доповідав губернському старості С. Кисельову, що на Південно-Західних залізницях «йдуть розпорядження комісарів з Козятина і Білої Церкви уряду Петлюри. Повна неясність моменту, хто в цей день уряд. Між Вінницею і Калинівною південно-західного шляху, за розпорядженням командира 2-го корпусу, підірвані шляхи. Охорона таме в руках зібраного офіцераства...»². На місцях знали про розгортання повстання. У Вінниці очікували арештів противників гетьманської влади³. Ці події, а також невдоволення режимом П. Скоропадського, відсутність в останнього соціальної бази на селі, підтримки серед національно свідомої інтелігенції та військових, інші чинники стали об'єктивними передумовами повстання. Щоб його розгорнути, Директорія УНР спрямовувала в регіони, зокрема, на Поділля, своїх представників. Так, П. Куцяк одержав завдання розгорнути протигетьманське повстання в Ольгопільському пов., І. Сторожук — в Ушицькому (Завальнюк, К. та ін. 2016, с. 383; Малюта, О. 2008, с. 693). Особливу увагу лідери повстання приділяли містам, де дислокувалися військові частини. В Гайсині за посередництвом інженера Мушенка повстання доручили підняти А. Волинцю (Коваль, Р. & Завальнюк, К. 2002, с. 20). У Вінниці зазначену місію мав виконати С. Синявський — прапорщик царської армії, а з осені 1918 р. — студент Київського політехнічного інституту. Очевидно, було взято до уваги родинні зв'язки, адже свояком С. Синявського був П. Відибіда — один із лідерів Вінницької філії УНС⁴. Як один із представників студентства С. Синявський був присутній на нараді очільників протигетьманського повстання в Білій Церкві, де від О. Осецького отримав доручення домогтися переходу 2-го Подільського корпусу на бік Директорії

¹ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 307.

² ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 352.

³ Слово Подолли. № 152. 20 ноября 1918. С. 1.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 19049. Арк. 4–5, 8, 16.

УНР. Восени 1918 р. 2-й Подільський корпус складався з 3-ї та 4-ї піхотних дивізій з центрами у Вінниці та Жмеринці. Полки 3-ї дивізії дислокувались у Проскуріві, Кам'янець-Подільському й Вінниці, 4-ої дивізії — в Гайсині, Жмеринці та Тульчині (Тинченко, Я. 2009, с. 238–245). Кількість особового складу корпусу становила 6 тис. осіб, а його штаб містився у Вінниці¹.

С. Синявський, який прибув до Вінниці 18 листопада 1918 р., за добу зумів залучити на бік Директорії УНР низку представників командного складу місцевих військових структур². На нашу думку, про його діяльність залишив спогади П. Бекесевич, який служив у 2-му саперному батальйоні³. Кульмінація протигетьманського виступу у Вінниці відбулася після 2 години ночі 19 листопада. У ньому брали участь сім офіцерів української армії та окремі студенти Вінницького вчительського інституту. За підтримки броньовика, в районі Замостя вони подолали опір державної варти поблизу приміщення воїнського начальника, після чого вирушили до центру міста. Члени Вінницької філії УНС підписали звернення до мешканців міста про повалення гетьманату. Далі було заарештовано добровольців⁴, а саме офіцерів, які зголосилися служити у протибільшовицькій російській Південній армії. Зауважимо, що у зверненні Директорії УНР наказувалося обеззброїти добровольчі дружини, набрані з колишніх російських офіцерів, які були опорою гетьманату в останній місяць його існування. Було заарештовано добровольців, котрі охороняли в місті казарми 9-го піхотного полку і штаб Подільського корпусу. Вони віддали зброю втричі меншим силам повстанців⁵. Частина офіцерів у Вінниці не підтримала повстання. Зокрема, був заарештований командир 9-го полку А. Петровський, його посаду заступив активний учасник повстання, командир кулеметної команди сотник Урбанський (Тинченко, Я. 2009, с. 242). Також, за повідомленням газети «Слово Подоли», був заарештований та відправлений до Вінницької в'язниці П. Гусаков, який чинив збройний опір прибічникам Директорії УНР у власному помешканні. Місцеві очільники гетьманського правоохоронного органу — С. Мончинський і Є. Вітович — утекли. Вранці на вулицях міста панувало «велике пожвавлення». Того дня по Вінниці часто роз'їжджали кінні загони. Мешканці міста ознайомлювалися зі зверненням Директорії УНР і місцевої філії УНС, розклеєними в місті⁶.

¹ Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванова; сост. Е. В. Балушкина, Н. В. Григорчук, Е. И. Криворучко, К. Г. Ляшенко. М.: Политическая энциклопедия, 2014. С. 109.

² Держархів Вінницької обл. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 19049. Арк. 20–21.

³ Бекесевич П. Мої спомини з останніх днів окупації України австро-німецькими військами // Літопис Червоної калити. Ілюстрований журнал історії та побуту. III Річник. Ч. 3. Березень 1931. С. 4.

⁴ Слово Подоли. № 152. 20 ноября 1918. С. 1.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7355. Арк. 29.

⁶ Слово Подоли. № 152. 20 ноября 1918. С. 1.

Розташовані в місті з 6 листопада 1918 р.¹ окремі підрозділи німецької армії зберігали нейтралітет.

У зверненні філії УНС до мешканців Вінниці, оприлюдненому вранці 19 листопада, повідомлялося: «Гетьманат скасований. Влада на Україні перейшла до Директорії Української Народної Республіки. Закликаємо всіх до спокою і мирної праці. Будь-які перепони новій владі на місцях будуть каратися згідно законів військового стану. Здійснені рішучі заходи, щоб мирне життя населення нічим не порушувалося» (Цит. за: Лекар, А. 2012, с. 178). Фактично Вінницька філія УНС стала тимчасовими місцевим представництвом нової республіканської влади в Україні (Лекар, А. 2012, с. 178). Цю роль філії УНС у Вінниці в подіях останньої декади листопада 1918 р. відзначила газета «Слово Подолини»: «Центром, де зосереджене все керівництво діями на місцях, є відділення національного союзу. Звідси по губернії йдуть розпорядження, сюди надходять всі відомості про те, що відбувається у всіх куточках Поділля. Робота кипить на повну. Накази директорії розмножуються і розсилаються у всі місця. Надаються розпорядження про організацію селян, військ тощо»².

Серед листівок, що з'явилися у місті, було звернення Директорії УНР «Народе український!» від 16 листопада 1918 р., де повідомлялося про боротьбу з гетьманатом та містилися головні накази нової влади³. Згодом у такій формі оприлюднено звернення Директорії УНР «До Галичан і Буковинців Української Народности», «Наказ селянам»⁴ та інші документи.

Вранці 19 листопада 1918 р. командувач 2-го корпусу П. Єрошевич заявив про підтримку протигетьманського повстання. Він телеграфував командирам підлеглих підрозділів, регіональним відділам Українського національного союзу і органам самоврядування Поділля: «Згідно наказу Директорії на мене покладено командування усією владою як військовою, так і громадянською (цивільною. — Авт.) на Поділлі. Наказую підтримувати на місці лад і спокій. Наказую усім виконувати мої накази»⁵.

Вінниця стала першим повітовим містом Поділля, де було встановлено владу Директорії УНР (Ратушняк, І. 2014, с. 259). Перед Вінницькою філією Українського національного союзу постало першочергове завдання налагодити діяльність нової управлінської системи. 19 листопада 1918 р. вона повідомила міського голову Вінниці, члена Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) А. Фанстіля, що від імені Директорії УНР перебирає у свої руки всю владу на Поділлі до призначення нової адміністрації. Було повторено наказ Директорії УНР про тимчасовий пере-

¹ Слово Подолини. № 140. 6 ноября 1918. С. 2.

² Слово Подолини. № 153. 21 ноября 1918. С. 2.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 244 зв. — 245.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 325.

⁵ ЦДАК України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7355. Арк. 39.

хід адміністративної влади до колишніх комісарів Центральної Ради, а там, де їх немає — до голів земських управ або їхніх заступників, відновлення органів самоврядування, котрі розформував гетьманський уряд, неприпустимість єврейських погромів, грабунків мирного населення та військових складів. Насамкінець у повідомленні наголошувалося: «Спокій і порядок — успіх народнього діла» (Завальнюк, К. 2007, с. 138). Голова філії О. Базілевич заявив міському голові, що національний союз діє в контакті з англійсько-французькими військами тією мірою, якою управління буде розбудоване на демократичних основах, і запропонував скликати о 6 год. вечора думу, при цьому наголосив, що вона має розглянути допомогу військовополоненим, зовсім «не торкаючись політичних питань». Також О. Базілевич «просив через міського голову міське самоврядування сприяти заспокоєнню населення»¹. Взявши до уваги почуте, А. Фанстіль скликав засідання міської думи, на якому головував І. Слуцький, член Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків). Дума не розглядала політичних питань, але ухвалила таку резолюцію: «у теперішній час повного безладдя, коли місту, відрізаному від центру, загрожує небезпека від анархії, що зростає по мірі того, як затягується боротьба за владу, єдиним органом, що може силою свого авторитету попередити безлад і біди населення, є Дума, яка в ім'я інтересів населення зобов'язана повернутися до своєї діяльності»². Дума утворила Комітет для надання допомоги військовополоненим і Комітет з охорони міста. Порівняно з міським самоврядуванням, повітове — земство — вичікувало. Скликання повітових земських зборів було заплановано лише на 26 листопада³.

Пропозицію О. Базілевича тимчасово зайняти посаду Вінницького повітового комісара голова земської управи Й. Лозинський відхилив, посилаючись на стан здоров'я та невизначеність «становища тієї влади, яка у теперішній час стоїть на чолі міста»⁴. Очільником повіту став Іван Петрович Рижій, родом із с. Стрільчинці Брацлавського пов., кооператор, працівник земства, колишній член Центральної Ради (Малюта, О. 2008, с. 636). Канцелярія повітового комісара діяла в повітовому військовому присутстві — будинку на розі сучасних вулиць М. Гоголя і Л. Толстого⁵. Щоб розгорнути діяльність органів самоврядування, І. Рижій розпорядився відновити їх на волосному рівні. Також він вважав за необхідне скликати державний сейм, розв'язати аграрне питання шляхом передання поміщицької землі в індивідуальне володіння селян⁶.

¹ Слово Подоли. № 152. 20 ноября 1918. С. 2.

² Держархів Вінницької обл. Ф. Д-262. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 243.

³ Слово Подоли. № 156. 24 ноября 1918. С. 2.

⁴ Слово Подоли. № 152. 20 ноября 1918. С. 2.

⁵ Вінниця у спогадах: у 3 т. Т. I. XIX — початок XX ст. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 318.

⁶ Слово Подоли. № 152. 20 ноября 1918. С. 2.

Позиції діячів Українського національного союзу у Вінниці та Кам'янці-Подільському щодо кандидатури голови адміністрації губернії не було узгоджено. В адміністративному центрі Поділля губернським комісаром 19 листопада проголосили Г. Степуру, який займав відповідну посаду за Центральної Ради¹. Натомість Вінницька філія УНС 21 листопада призначила губернським комісаром громадсько-політичного й культурно-освітнього діяча Євгена Семеновича Богуславського² родом із с. Слобода Покровська (нині Куп'янського району, Харківської обл.), випускника Київської духовної семінарії, кандидата богослов'я, викладача й очільника навчальних закладів, зокрема з 1914 р. — Жмеринської чоловічої гімназії, з липня 1918 р. — 1-ї Вінницької української гімназії «Просвіти». Також Є. Богуславський очолював Вінницьку міську філію Подільської губернської української ради, створену в травні 1917 р. Восени того самого року був обраний гласним Вінницьких повітових земських зборів, у січні 1918 р. — заступником голови Вінницької повітової шкільної ради (Малюта, О. 2007, с. 166). Був членом Вінницької філії Українського національного союзу. 25 листопада командир 2-го Подільського корпусу підтвердив своїм наказом призначення на посаду губернського комісара Є. Богуславського, а на посаду першого заступника губернського комісара — Г. Степури³. Є. Богуславський, зокрема, забезпечив передачу Директорії 7 млн. крб. «з гетьманських хлібозаготівель», дбав про мобілізованих, військовополонених, співпрацював з військовими у справі роззброєння німецьких підрозділів⁴.

Очільниками правоохоронних структур у місті та повіті були призначені відповідно Білий і Тустановський, слухачі Вінницького вчительського інституту. Зауважимо, що за проханням А. Фанстіля нижчих чинів службовців Державної варті було залишено на посадах⁵.

Повалення гетьманської влади у Вінниці стало важливою передумовою перемоги Директорії в боротьбі за владу. Сам П. Скоропадський перехід П. Єрошевича на бік Директорії назвав головною неприємною новиною останнього періоду свого урядування⁶. Така оцінка пояснюється потенціалом 2-го Подільського корпусу, що став важливою базою повстання у загальноукраїнському та регіональному масштабі. Зокрема, перехід П. Єрошевича на бік Директорії УНР пришвидшив падіння гетьманської влади в Кам'янці-Подільському (Ратушняк, І. 2014, с. 258), військові частини корпусу використовувалися для ліквідації гетьманської системи управління в повітах Поділля, що було завершено на 1 грудня 1918 р.⁷

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. Д-230. Оп. 2. Спр. 108. Арк. 110–111.

² Слово Подолини. № 154. 22 ноября 1918. С. 2.

³ ЦДАК України. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7355. Арк. 17.

⁴ Власноручні покази заарештованого Євгена Богуславського 11–23 січня 1950 р. // Реабілітовані історією. Рівненська область. Рівне, 2017. Кн. 7. С. 197–198, 203.

⁵ Слово Подолини. № 152. 20 ноября 1918. С. 2.

⁶ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ — Філадельфія, 1995. С. 310.

⁷ Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. Ч. I. Часи гетьмана Павла Скоропадського і повстання українського народу проти його влади // За державність. Збірник 8. 1938. С. 27.

Ресурси корпусу використовувалися для постачання підрозділів українського республіканського війська під Києвом, куди П. Єрошевич відправив шість піхотних батальйонів і 16 гармат¹. Також П. Єрошевич наказав Вінницькій базисній хлібопекарні виготовляти продукцію для потреб армії УНР на 50 тис. осіб щоденно². Встановлення влади Директорії УНР у Вінниці унеможливило спільні дії гетьманських урядовців Волині й Поділля проти підрозділів повстанців (Ратушняк, І. 2014, с. 309). Зауваживши це, В. Кедровський підкреслював, що перехід на бік Директорії УНР штабу 2-го корпусу забезпечив їй відносний «спокій на лінії Жмеринка-Фастів» (Кедровський, В. 1929, с. 2).

Загроза нападу німецьких військ спричинила переїзд Директорії УНР у ніч з 3 на 4 грудня 1918 р. з Фастова до Вінниці, де вона перебувала до 19 грудня. В місті при Директорії УНР було створено адміністративні структури (Тимчасова Рада завідувачів державними справами, що складалася з відділів, на які покладалися функції міністерств (Винниченко, В. 1990, с. 192–193), Центральне інформаційне бюро, Канцелярія, головна слідча комісія)³.

Отже, встановлення влади Директорії УНР відбувалося на тлі кризи адміністративної системи гетьманату в регіоні, одним із проявів якої був конфлікт між Вінницьким повітовим старостою та місцевими українськими громадсько-політичними діячами. Вінниця стала першим містом Поділля, де було повалено гетьманську адміністрацію. Це відбулось у результаті об'єднання зусиль представників Директорії УНР, місцевих українських громадсько-політичних діячів, насамперед членів Вінницької філії УНС, а також діячів кооперації, патріотично налаштованих військових. Вінниця стала важливим плацдармом подальшого утвердження нової влади на Поділлі, що сприяло розгортанню протигетьманського повстання та його успішному завершенню.

Антонишин, А. 2012. Ліквідація гетьманської влади в Подільській губернії (1918 рік). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Вип. 17. С. 145–153.

Бойко, О. 2009. Протигетьманське повстання 1918 року: шлях Директорії до влади. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський*. С. 149–161.

Григорчук, П. Яременко, О. 1994. Миське самоврядування Вінниці в 1917–1918 рр. *Матеріали II історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина: минуле і сучасність»*. С. 29–32.

Гунчак, Т. 1993. *Україна: перша половина XX ст.: нариси політичної історії*. Київ: Либідь.

¹ Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. Ч. I. Часи гетьмана Павла Скоропадського і повстання українського народу проти його влади // За державність. Збірник 8. 1938. С. 2.

² Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. Ч. I. Часи гетьмана Павла Скоропадського і повстання українського народу проти його влади // За державність. Збірник 8. 1938. С. 25.

³ Вістник Української Народньої Республіки. 1918. Ч. 3. 21 грудня. с. 4.

Давидюк, Р. 2017. Євген Богуславський: проблеми співпраці з політичними режимами. *Науковий вісник Східноукраїнського національного університету ім. Лесі Українки*. Вип. 5. С. 51–57.

Завальнюк, К. 2007. *Вінниця у добу національно-демократичної революції: 1917–1920 рр.* Вінниця: Історичний нарис. Вінниця: Книга-Вега. С. 127–154.

Завальнюк, К. 2005. *Життя в ім'я України*. Вінниця: О. Власюк.

Завальнюк, К. Рекрут, В. 2016. Петро Куцяк (Сава Чалий): метаморфози української душі. *Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»*. С. 378–388.

Завальнюк, О. & Стецюк, В. 2009. *Земства Поділля в добу української революції 1917–1920 рр.* Кам'янець-Подільський: Аксіома.

Калитко, С. & Кравчук, О. 2013. Діяльність Пилипа Гусакова на посаді Вінницького повітового старости у 1918 р. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Вип. 21. С. 128–134.

Коваль, Р. & Завальнюк, К. 2002. *Трагедія отамана Волинця*. Київ: Діокор.

Кравчук, О. & Калитко, С. & Марценюк, Н. 2013. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. С. 341–365.

Лекар, А. 2012. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу гетьманату П. Скоропадського. *Записки історичного факультету Одеського державного університету*. Вип. 23. С. 159–185.

Лисий, А. 1993. До питання про перше перебування Директорії у Вінниці. *Тези доповіді дванадцятій Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. С. 40–41.

Литвин, С. 2018. *Симон Петлюра у боротьбі за Самостійну Україну*. Київ: Смолоскип.

Лозовий, В. 2013. *Поділля в період гетьманату (1918 р.)*. Кам'янець-Подільський: Медобори.

Малигін, А. 2001. *Ішла війна з народами*. Вінниця.

Малюта, О. 2008. «Просвіта» і Українська Державність друга половина XIX — перша половина XX ст.). Київ: Просвіта.

Малюта, О. 2007. Вінницька «Просвіта» та її діячі в українському національному державотворенні 1917–1920 рр. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Т. 74. Вип. 61. С. 164–169.

Олійник, С. 2007. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 р. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції*. С. 22–31.

Панасюк, Р. 2015. *Створення та діяльність Українського національного союзу (1918–1919 рр.)*. Київ: Леся.

Піріг, Р. 2011. *Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії НАН України.

Подолян, В. & Рекрут, 2005. *В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897–1939 рр.)*. Вінниця: Меркьюрі-Поділля.

Ратушняк, І. 2014. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському. *Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції*. С. 255–262.

Ратушняк, І. 2018. Антигетьманське повстання на Поділлі у спогадах В. Рейнбота. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 26. С. 307–311.

Рекрут, В. 2006. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX — початок XX ст.). Вінниця: ПП Балюк.

Рекрут, В. 2013. Політика репресій влади гетьмана П. Скоропадського проти кооперації Поділля: причини і наслідки. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. С. 332–340.

Тинченко, Я. 2009. *Українські збройні сили. Березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії)*. Київ: Темпора.

Щусь, О. Й. 2004. Директорія. *Енциклопедія історії України*. Т. 2. Київ. С. 393.

Яценко, О. 2010. Особливості діяльності подільської кооперації (1917–1920 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Вип. 1. С. 70–86.

Atonyshyn, A. 2012. Likvidatsiia hetmanskoï vlady v Podilskii hubernii (1918 rik) [Liquidation of the Hetman's Power in the Podolsk Province (1918)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu*. Vyp. 17. S. 145–153. [in Ukrainian].

Boiko, O. 2009. Protyhetmanske povstannia 1918 roku: shliakh Dyrektorii do vlady [The Anti-Hetman Uprising of 1918: the Directory's Way to Power]. *Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. Kamianets-Podilskiyi*. S. 149–161. [in Ukrainian].

Ryhhorchuk, P. & Yaremenko, O. 1994. Miske samovriaduvannia Vinnytsi v 1917–1918 rr. [Vinnytsia City Self-Government in 1917–1918] *Materialy II istoriko-kraieznavchoï konferentsii «Vinnychchyna: mynule i suchasnist»*. S. 29–32. [in Ukrainian].

Hunchak, T. 1993. *Ukraina persha polovyna XX st narysy politychnoi istorii [Ukraine's First Half of the Twentieth Century is an Outline of Political History]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Davydiuk, R. 2017. Yevhen Bohuslavskiy: problemy spivpratsi z politychnymy rezhymamy [Evgeny Boguslavsky: Problems of Cooperation with Political Regimes]. *Naukovyi visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*. Vyp. 5. S. 51–57. [in Ukrainian].

Zavalniuk, K. 2007. Vinnytsia u dobu natsionalno-demokratychnoi revoliutsii: 1917–1920 rr. [Vinnytsia in the Days of the National-Democratic Revolution: 1917–1920]. *Vinnytsia: Istorychnyi narys. Vinnytsia: Knyga-Vega*. S. 127–154. [in Ukrainian].

Zavalniuk, K. 2005. *Zhyttia v imia Ukrainy [Life in the Name of Ukraine]*. Vinnytsia: O. Vlasiuk. [in Ukrainian].

Zavalniuk, K. & Rekrut, V. 2016. Petro Kutsiak (Sava Chalyi): metamorfozy ukrainskoi dushi [Petro Kutsyak (Sava Chalyi): Metamorphoses of the Ukrainian Soul]. *Materialy I Mizhnarodnoi naukovoï istoriko-kraieznavchoï konferentsii «Misto Khmelnytskyi v konteksti istorii Ukrainy»*. S. 378–388. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. & Stetsiuk, V. 2009. *Zemstva Podillia v dobu ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr. [Zemstvo Podillia in the Days of the Ukrainian Revolution of 1917–1920]*. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. [in Ukrainian].

Kalytko, S. & Kravchuk, O. 2013. Diialnist Pylypa Husakova na posadi Vinnytskoho povitovoho starosty u 1918 r. [Activity of Philip Husakov in the Post of Vinnytsia County Elder in 1918]. *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho*. Vyp. 21. S. 128–134. [in Ukrainian].

Koval, R. & Zavalniuk, K. 2002. *Trahediia otamana Volyntsia [Tragedy of Volynets Ataman]*. Kyiv: Diokor. [in Ukrainian].

Kravchuk, O. & Kalytko, S. Martseniuk, N. 2013. Povalennia vlady hetmana P. Skoropadskoho na Podilli [Hetman P. Skoropadsky's Overthrow in Podillia]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia*. S. 341–365. [in Ukrainian].

Lekar, A. 2012. Borotba za vladu v Podilskii hubernii v dobu hetmanatu P. Skoropadskoho [The Power Struggle in Podilskyi Province in the Days of Hetmanat P. Skoropadsky]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 23. S. 159–185. [in Ukrainian].

Lysi, A. 1993. Do pytannia pro pershe перебування Dyrektorii u Vinnytsi [To the Question of the First Stay of the Directory in Vinnitsa]. *Tezy dopovidei dvanadtsiatoi Vinnytskoi oblasnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii*. S. 40–41. [in Ukrainian].

Lytvyn, S. 2018. *Symon Petliura u borotbi za Samostiinu Ukrainu [Simon Petliura in the Struggle for Independent Ukraine]*. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].

Lozovyi, V. 2013. *Podillia v period hetmanatu (1918 r.) [Podillia in the Hetmanate Period (1918)]*. Kamianets-Podilskyi: Medobory. [in Ukrainian].

Malyhin, A. 2001. *Ishla viina z narodamy [There Was a War With the Peoples]*. Vinnytsia. [in Ukrainian].

Maliuta, O. 2008. «Prosvyta» i Ukrainska Derzhavnist druha polovyna XIX — persha polovyna XX st. [Enlightenment and Ukrainian Statehood in the second half of the 19th — the first half of the 20th century]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].

Maliuta, O. 2007. Vinnytska «Prosvita» ta yii diiachi v ukrainskomu natsionalnomu derzhavotvorenni 1917–1920 rr. [Vinnitsa «Prosvita» and Its Figures in the Ukrainian National State Formation 1917–1920]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly*. T. 74. Vyp. 61. S. 164–169. [in Ukrainian].

Oliinyk, S. 2007. Borotba z hetmanskyim rezhymom na Podilli v 1918 r. [The Struggle Against the Hetman Regime in the Podillia in 1918]. *Materialy XII Podilskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii*. S. 22–31. [in Ukrainian].

Panasiuk, R. 2015. *Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho natsionalnoho soiuzu (1918–1919 rr.) [Creation and Activity of the Ukrainian National Union (1918–1919)]*. Kyiv: MP Lesia. [in Ukrainian].

Pryih, R. 2011. *Ukrainska hetmanska derzhava 1918 roku. Istorychni narysy [The Ukrainian Hetman State in 1918. Historical Essays]*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Podolian, V. & Rekrut, 2005. *V. Yoakhym Voloshynovskiy u stanovlenni ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu (1897–1939 rr.) [V. Joachim Voloshinovskiy in the Formation of the Ukrainian Cooperative Movement (1897–1939)]*. Vinnytsia: Merkiuri-Podillia. [in Ukrainian].

Ratushniak, I. 2014. Povalennia hetmanatu P. Skoropadskoho v Kamianski-Podilskomu [The Overthrow of P. Skoropadsky's Hetmanate in Kamianka-Podilsky]. *Materialy XIV Podilskoi naukovoï istoryko-kraieznavchoi konferentsii*. S. 255–262. [in Ukrainian].

Ratushniak, I. 2018. Antyhetmanske povstannia na Podilli u spohadakh V. Reinbota [Anti-Hetman Uprising in the Podillia in the Memories of W. Rainbot]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Vyp. 26. S. 307–311. [in Ukrainian].

Rekrut, V. 2006. «Z liudmy i dlia liudei...» (Dmytro Markovych v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi: kinets XIX — pochatok XX st.) [«With People and for People...» (Dmytro Markovych in the Ukrainian National Liberation Movement: end of XIX — Early XX Century)]. Vinnytsia: Baliuk. [in Ukrainian].

Rekrut, V. 2013. Polityka represii vlady hetmana P. Skoropadskoho proty kooperatsii Podillia: prychny i naslidky [Hetman P. Skoropadsky's Policy of Repression Against Podillia Cooperation: Cause and Effect]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia*. S. 332–340. [in Ukrainian].

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrainski zbroini syly. Berezen 1917 r. — lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)* [Ukrainian Armed Forces. March 1917 — November 1918 (Organization, Number, Fighting)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Shchus, O. Y. 2004. Dyrektoriia [Directory]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 2. Kyiv. S. 393. [in Ukrainian].

Yatsenko, O. 2010. Osoblyvosti diialnosti podilskoi kooperatsii (1917–1920 rr.) [Peculiarities of the Activity of the Podilsky Cooperation (1917–1920)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka*. Vyp. 1. S. 70–86. [in Ukrainian].

УДК 351.746.1:94(477)«1921/1950»

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248471

Т. В. Вронська

ORCID: 0000-0001-7762-5461

*Воєнно-дипломатична академія
ім. Є. Березняка (Київ, Україна)*

С. П. Ляковська

ORCID: 0000-0002-1394-639

Національна академія Служби безпеки України

T. Vronska

Ye. Berezniak Military Diplomatic Academy

S. Liaskovska

National Academy of Security Service of Ukraine

**ІНСТИТУТ ПРАКТИКАНТІВ
У КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКИХ
СПЕЦСЛУЖБ (1920–1940-ВІ РР.)**

*Institute of Trainees in Soviet Intelligence Services Personnel
Policy (20–40's of the 20th Cent.)*

У статті досліджуються особливості функціонування інституту практикантів у загальній системі підготовки кадрів для радянських органів державної безпеки у 1920-ті — 1940-ві рр. Розкриваються причини його виникнення та еволюція, зокрема в роки НЕПу, Великого терору, Другої Світової війни. Аналізується феномен формування працівника державної безпеки в «польових умовах» — у надрах практичних підрозділів ОДПУ — НКВС — НКДБ, місце пришвидшеного відомчого «лікнепу» в професійних ліфтах багатьох відомих діячів розвідки й контррозвідки СРСР.